

GALAMBOS ISTVÁN

Az állambiztonság hálózatának újrászervezése Várpalotán 1956 és 1960 között

„A diktatúrának nincsenek válfajai, csak taktikai szakaszai. Kemény vagy lágy diktatúra?
Nem, kérem, csak diktatúra van! S a diktatúra végső megoldásként lövet.”

M. Kiss Sándor¹

A kádári állambiztonsági szervek működésének egyik sajátossága az volt, hogy a társadalom egészét ellenőrzésük alá kívánták vonni, és ez nem csupán országosan, a jelentősebbeknek ítélt szervezetekre és személyekre vonatkozóan, hanem helyi szinten is érvényesülő megállapítás. A szovjet típusú diktatúrában a társadalom *valódi* hangulatáról, a hatalommal és intézkedéseivel kapcsolatos *összinte* véleményéről a hatalmat szovjet akaratból gyakorló párt- és állami vezetők nyilvánvalóan leginkább az államvédelem által a társadalom egészét átszövő információszerző hálózat révén értesülhettek és ugyanezt a hálózatot ugyanakkor használhatták a közhangulat befolyásolására vagy egyedi ügyeknek a hatalom számára megfelelőnek ítélt megoldására. A különböző társadalmi bázisú és programú pártok és a *valódi és önkéntes* társadalmi szervezetek hiánya mellett – amelyek a demokráciában képesek a társadalom egyes csoportjainak véleményét felerősíteni – ennek egyik oka kétségkívül a szocialista hatalomgyakorlás nélkülözhetetlennek tűnő eszköztől, a terrortól való félelem volt. Ez a félelem természetesen hazugságot szült, „ennek a rendszernek a lényege: hazudj nekem, én hazudok neked, te hidd el nekem, én elhiszem neked, és minden el van intézve.”² A hatalom információszerző hálózata – minden az államvédelmi szervek és katonák nagyszerű helytállásáról szóló, tudatosan terjesztett, sőt nem egyszer koncepció vagy konstrukció bírósági eljárásokba is beleszótt propaganda ellenére – a forradalom alatt gyakorlatilag összeomlott, illetve dekonspiráció miatt használhatatlanná vált.³ Az állambiztonsági szerveknek természetesen meg kellett ismerniük valamelyest azt a helyi közösséget, társadalmat, melyet ellenőrzésük alá akartak vonni. Várpalota néhány gazdasági és társadalmi sajátossága komolyan befolyásolta a kádári állambiztonsági szervek munkáját, így érdemes azokat röviden bemutatni.

Várpalota számára – legalábbis a közhiedelem szerint – a népi demokráciának nevezett második proletárdiktatúra hozta el ismét a virágkort, Köncöl Imre tehát az általános vélekedést fogalmazta meg, amikor megállapította, hogy a település

¹ M. Kiss Sándor – Raffay Ernő – Salamon Konrád: Magyarország sorstragédiái a 20. században, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2011 (a továbbiakban M. Kiss 2011a), 199.

² Uo. 221.

³ M. Kiss Sándor: Közéletések 1956, Kairosz Kiadó, Budapest, 2011 (a továbbiakban M. Kiss 2011b), 211.

„gazdasági és népesedési szempontból egyaránt számottevő helyé, a Veszprém megye délkeleti részén elterülő iparmedence központjává vált”.⁴ A Kádár-korszak alkonyán alkotó szerző talán akaratlanul, ám igen pontosan rámutatott a település egy fontos sajátosságára, Várpalota nem egyfajta szerves társadalmi fejlődés eredményeképpen tett szert 1951-ben ismét városi rangra,⁵ hanem Pétfürdő és a Fejér megyéhez tartozó Inota hozzácsatolásával, politikai döntés nyomán, ahogy a korabeli sajtó fogalmazott: „Új szocialista városaink sora bővült Várpalotával, iparunk leendő fontos gócpontjával”.⁶ Az alacsony kalóriaértékű várpalotai lignitre alapozva egy új iparmedencét kívántak létrehozni, az új üzemeket az Inota Várpalota felé eső határában fekvő kukoricaföldön helyezték el. Az 1956-os események során oly fontos szerepet betöltő hőerőművet 1951. november 7-én adták át (igaz, csak 1954-re sikerült befejezni), az első ötéves terv egyik kiemelt beruházásaként 1952. augusztus 18-án pedig az alumíniumkohót;⁷ az ipari létesítmények építésénél és üzemeltetésénél rabmunkát is igénybe vettek. Az Országos Tervhivatal az inotai erőmű földmunkáihoz 500 foglyot irányzott elő barakkokban elhelyezve.⁸ 1953-tól a KÖMI már a bányákba is küldte a foglyokat. 1953-ban Várpalotán a bányákon kívül az inotai üzemekben 2100 fogoly foglalkoztatását irányozták elő.⁹ A település ekkor a városi funkciókat nem vagy csak hiányosan tudta betölteni, amit jól mutat, hogy 1952-ben hozzáfogtak a mintegy harmincezer lakosúra tervezett település fejlesztéséhez. A Tervhivatal és az Építési Minisztérium a Várostervező Irodát bízta meg az új város tervének elkészítésével, melynek alapján Várpalotán új lakóházak és városközpont épült. A tervezés főmérnöke, Radnai Lóránt a szűkös lehetőségek miatt maga sem volt teljesen elégedett az első három ház elkészültekor. „Szép ez a három lakóház? Mert szépnek kellene lenniük. De nem azok. Jót tudunk már építeni. De, hogy szépek legyenek házaink, hogy szép várost alkossunk, ez már nehezebb probléma.”¹⁰ Várpalota várossá nyilvánításának okát tehát nem a szerves fejlődésben, hanem az iparosítás bővületében¹¹ kell keresnünk, aminek társadalmi

⁴ Köncöl Imre: Várpalota rövid története. Krúdy Gyula Városi Könyvtár, Várpalota, 1988, 4. A dőlttel szedés saját kiemelésem, a szerző ugyanis véleményem szerint rámutatott a két legfontosabb tényezőre, amelynek fejlesztését a szocialista döntéshozók leginkább erőltették. A szocialista gazdasági modell összeomlásával az olyan mesterségesen felduzzasztott ipari központokban, mint Várpalota vagy Ózd csak a megnövekedett lakosság szám maradt meg, az ipari termelés viszont töredékére esett vissza.

⁵ A várossá nyilvánításról és a három település egyesítéséről az 5203-2/1951. számú, 1951. október 18-án kihirdetett BM rendelet rendelkezett.

⁶ Idézi: Köncöl i.m. 27.

⁷ Varga Károly: A várpalotai iparmedence kialakulása, ined., Várpalota, 1971. A várpalotai iparmedence kialakulása, 7.

⁸ T. Varga György: Adalékok a börtönügy és rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953. In: Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000-2004. Szerkesztette: Gyarmati György. Történelmi Hivatal, Budapest, 2002, 164.

⁹ Uo. 168.

¹⁰ Zolnay Vilmos: Várpalota, Népszava Kiadó, Budapest. 1952. 24.

¹¹ Germuska Pál: Industria bővületében, 1956-os Intézet, Budapest, 2004.

és gazdasági következményei napjainkban is érzékelhetőek, az 1956-os történések szempontjából pedig véleményem szerint kulcsfontosságúnak bizonyultak. A várpalotai iparmedence fontos volt az államnak, mind országos, mind megyei léptékkel mérve. A központi akaratból fejlődő várpalotai iparvállalatok munkások ezreit vonzották a városba, így a lélekszám néhány év alatt a többszörösére nőtt. A város lélekszáma az ipari üzemek kiépülésével párhuzamosan ugrásszerűen növekedett, 1949 és 1960 között összesen 91,5 százalékkal.¹² 1956-ban Várpalota volt az egyetlen város Veszprém megyében, ahol a férfiak száma meghaladta a nőkéét.¹³ A háború előtti társadalmi rétegződés egy csapásra megváltozott. A bánya és az egyéb iparvállalatok addig sem lebecsülhető jelentősége megnőtt, a hajdan tekintélyes palotai, többnyire gazdálkodó famíliák kisebbségbe kerültek az új lakosokkal szemben. Várpalotán 1953 és 1955 között 180 legényszállói és 192 munkásszállói férőhelyet létesítettek, ugyanakkor a kórház 97 ágygal, a Palotaszálló pedig 26 szobával bővült. Emellett a péti Nitrogénművek legényszállója is 220 új férőhelyet kapott.¹⁴ A munkások és alkalmazottak száma 1956-ra a szénbányáknál elérte az 5042 főt, míg a November 7. Hőerőműben 975-en, a Péti Nitrogénművekben 1879-en, a Péti Kőolajipari Vállalatnál 473-an, az Inotai Alumíniumkohóban 1217-en dolgoztak, ami még az 1953-as viszonyokhoz képest is jelentős létszámgyarapodást jelent. 1956-ban tehát mintegy 9719 fő dolgozott a fontosabb várpalotai iparvállalatoknál, ezek döntő része férfi volt.

A betelepülők jelentős része gyökértelen volt Várpalotán, legényszállításokon, munkásszállókon lakott. Java részük természetesen fiatalember volt, akiket munkásként a bánya vagy az egyéb iparvállalatok foglalkoztattak. A hőerőmű mellett állandó lakhelyül szolgáló barakkok álltak, Inotán új lakótelep (a készenléti) épült, mindez a szocialista komfort követelményeinek megfelelően, de a lakók elvárásaitól messze elmaradva. A feszültséget a rabmunkáltatás, az ún. bányász-katonák¹⁵ alkalmazása és a bérezés elégtelen volta egyaránt fokozta. 1953 és 1956 között a várpalotai iparvállalatoknál az átlagos havi keresetek is növekedtek némileg, bár a bányászok 1955-ben átlagosan kevesebb bért kaptak, mint egy évvel korábban.¹⁶ A lakáskörülmények a bányászok számára sem voltak megfelelőek. A családos bányászoknak az alsóvárosban ugyan egész utcákat építettek, de még így is sokan éltek a munkásszállókon, korántsem kiváló körülmények között. A Kossuth Szálló lakói például nem beszélhettek túlzott kényelemről. Az 1956. február 20-i tanácsülésen

¹² Bakos Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban. Reflektor Kiadó, Budapest, 1986.

¹³ Veszprém megye legfontosabb statisztikai adatai 1956, KSH Veszprém Megyei Igazgatósága, 1957 (a továbbiakban KSH 1956), 39.

¹⁴ Uo. 39.

¹⁵ Bányász-katonák, azaz sorkatonák, akiket nehéz bányamunkára osztottak be. „1956 őszén a bányász katonai állomány létszáma 908–920 között volt. Az önálló zászlóalj parancsnoka Bakó József százados volt.” Mátrác Árpád, a zászlóalj politikai tisztjének visszaemlékezése. Idézi: Fakász Tibor (szerk.): Némák szóra kelnek, Várpalota, 1993, 66.

¹⁶ KSH 1956, 67.

felvetődött, hogy a szálló lakóinak „télen is hideg vízben kell fürödni és hidegek a szobák [...], ha megbetegednek, legfeljebb 2 napig tartja otthon őket az orvos, s utána dolgozni kell menni, ha meggyógyult, ha nem.”¹⁷ 1956-ban a közösségi teretek fűtésével sem lehetettek elégedettek: „Panaszkodnak a dolgozók, hogy hideg a kultúrotthon, Leitner elvtárs elmondása szerint rossz a központi fűtés berendezés, melynek megjavítása nagyobb összegbe kerülne...”¹⁸ A gazdálkodók helyzete sem volt irigylésre méltó. Balogh Sándor VB-elnök¹⁹ elégedetlen jelentette ki, hogy „a begyűjtés terén mutatkozó lemaradás behozása érdekében mindent elkövettünk, a kulákok ellen a bűnvádi feljelentést megtettük. Ez év január havában a begyűjtési munka üteme javult, pld. a sertés beadásunkat januárban 260 %-ra teljesítettük.”²⁰

Várpalotán 1956-ban tehát általános volt az elégedetlenség a rossz munka- és lakáskörülmények, a csökkenő bérek, sőt az ehetetlen kenyér miatt is. „Várpalota dolgozói meg akarnak szabadulni attól, ami a kenyéren keresztül az asztalukra kerül. Nagyon sok esetben megtörténik, hogy olyan helyeken, mint pl. a bányákban nem kellő világítás mellett a bányászok gonddal eszik meg a kenyeret.”²¹ A forradalom kirobbanásához tulajdonképpen már csak a fővárosi szikra kellett.

A forradalom első napjaiban az ország közvéleménye elsősorban természetesen a fővárosi eseményekre figyelt, október 25-én és 26-án azonban sorra megalakultak a megyei, városi és falusi Forradalmi Bizottságok, Nemzetőrségek és éppen ez, az országos jelleg és az önszerveződés révén létrejött forradalmi intézmények bizonyultak döntőnek, csak ezzel magyarázható, hogy a nemzeti ellenállás tovább élt a fegyveres felkelések leverését követően is, miközben a kádári megtorlás már szedte áldozatait. Néhány nap alatt a forradalom mind a fővárosban, mind vidéken lebontotta a kommunista diktatúra államigazgatását és megszervezte saját igazgatását. A forradalmárok követelései országszerte hasonlóak, többnyire a szovjet csapatok kivonulását, új választásokat, demokráciát, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a beszolgáltatás eltörlését kívánták. Az események forгатókönyve is hasonló az egyes településeken: tüntetés, beszédek, majd a diktatúra jelképeinek (Sztálinképek, vörös csillagok, szovjet emlékművek) megsemmisítése, a nemzeti jelképek tiszteletének helyreállítása, a káderanyag utáni kutatás, a forradalmi bizottság megalakulása, amely átveszi a hatalmat a helyi tanácstól, majd a nemzetőrség létrehozása a közbiztonság fenntartása érdekében. A forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget a Várpalotára vonatkozó peranyagokban, néphadseregben készült csapatjelentésekben is igyekeztek úgy feltüntetni, mint valami kaotikus intézményt, amely csak zűrzavart és kárt okozott vagy bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott segédke-

.....
¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém megyei Levéltára (a továbbiakban MNL VeML) XXIII.623. Várpalota város tanácsülési jegyzőkönyvek 1956. évben 3-5., 3. kötet, 1956. február 20-i jegyzőkönyv, 6.

¹⁸ Uo., 9.

¹⁹ Várpalota Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, a köznyelvben tanácselnök.

²⁰ MNL VeML XXIII.623. Várpalota város tanácsülési jegyzőkönyvek 1956. évben 3-5., 3. kötet, 1956. február 20-i jegyzőkönyv, 8.

²¹ Uo. 8.

zet. Arról azonban ezek a jelentések és vádak nem szólnak, hogy Várpalotán a forradalom megjelenésének első napján a helyi közigazgatás és rendőrség gyakorlatilag összeomlott. Várpalotán az eseménysor²² tehát megfelelt az országos képnek, jelen tanulmány azonban elsősorban az állambiztonság hálózatának újrászervezésével kíván foglalkozni.

A hálózati munka országszerte összeomlott, az ügynökhálózatot november 10-e után tudták „úgy-ahogy ismét mozgósítani.”²³ Várpalotán az országos képnél is jóval rosszabb volt az állambiztonsági szervek információszerzési képessége, ahogy ezt Kovács József rendőrnyomozó főhadnagy 1956. december 5-én jelentette. „Az 1956. októberi ellenforradalom idején a várpalotai szénbányák gócpontjai voltak az ellenforradalomnak. A szénbányászatnak jellegzetessége, hogy földalatti munkásnak tekintet nélkül *mindenkit alkalmaznak*. Így következik be, hogy az ország minden tájáról jelentkeznek munkára a Várpalotai Szénbányához is, akiket alkalmaznak is, noha már *más iparágban egyáltalán nem alkalmazhatók*. A várpalotai Széntröszt Beszálló-bányájánál a többihez hasonlóan nagyszámú *buligán és politikailag megbízhatatlan elem* dolgozik. Ezek közül többen aktívan tevékenykedtek az ellenforradalom idején. Több személy van olyan, aki ellenforradalmi tevékenysége, vagy egyéb politikai megbízhatatlansága miatt el lett bocsájtva más munkahelyekről és jelenleg a Beszálló bányában dolgozik, ahová mindezt figyelmen kívül hagyva felvették. Ezen elemek jelenleg operatív úton ellenőrizve nincsenek, mivel hálózattal nem rendelkezünk ebben az üzemben. Az 1956. októberi ellenforradalom idején várpalotai viszonylatban az Államvédelmi hálózat *valamennyi dekonspirálódott [sic!]*, így a régi hálózaton keresztül sincs módunk ellenőrizni az említett ellenséges elemek tevékenységét.”²⁴ A dekonspiráció méreteiről és módjáról Martos Lajos, az Inotai Alumíniumkohó Forradalmi Munkástanácsának az elnöke vallott 1957. október 18-ai kihallgatásán. „November 2-án [...] d.u. 4 óra körül bejött hozzánk Németh Miklós várpalotai forradalmi tanács titkára és a zsebkönyvből felolvasott úgy tudom 6 nevet és azt mondta, itt hozom az alumínium kohó ÁVO-s spicliinek a névsorát. Németh Miklós név szerint felolvasta a személyek neveit, akiket később a hangos híradóba be is olvastak. [...] Németh Miklós ekkor azt mondta, ezeket az ÁVO-s spicliket vagy akasszátok fel vagy dobjátok ki a nép közé, mert ha holnap még itt lesznek, akkor mi intézzük el őket.”²⁵

²² Bővebben ld. Galambos István: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez. In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): A vidék forradalma – 1956, TITE, Budapest, 2012, 37-66.

²³ M. Kiss 2011b, 211.

²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.1. B-86570, 10. A dőlten történt kiemelések tőlem származnak.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143583, 7. Az alumíniumkohó Forradalmi Munkástanácsa úgy döntött, hogy a lincselés elkerülése érdekében a nevezett személyeket elszállítja „családostól Inotáról, ki-ki ahova kéri magát. Én utána fel is hívtam ismét az igazgatót és közöltem vele a személyeket, s kértem hogy a személyek elszállítására adjon tehergépkocsit, ezt az igazgató meg is adta és ennek alapján november 3-án kora reggeli órákban a felmerült személyek el is lettek szállítva.” Uo. 7.

Várpalotán gyakorlatilag az ügynökhálózat teljesen dekonspirálódott, a legtöbb üzemben a káderanyagokat is szétszították. A kádári állambiztonsági szervezet nagy erővel fogott tehát hozzá az ügynökhálózat kiépítéséhez. A beszervezések nagy száma ellenére Várpalotára vonatkozóan ez ideig csak egyetlen ún. „B-dosszié”-hoz, azaz beszerzési dossziéhoz sikerült hozzájutnom, mivel ezek zömét még a rendszerváltás előtt leselejteztek és megsemmisítették. Az informátori, illetve az ügynökjelentéseket tartalmazó M-dossziék – azaz munka-dossziék – azonban szép számmal maradtak fenn, ugyanakkor a tartótisztek tevékenységének és az operatív munka céljainak és részleteinek feltárása mindenképpen további kutatásokat igényelne. Jelen tanulmányban nem kívánok megnevezni egyetlen ügynököt vagy informátort sem – holott a nevük ismert, illetve könnyen kikövetkeztethető –, ezért következetesen az állambiztonsági munka során viselt nevüket fogom használni. Az egyetlen fennmaradt vagy legalábbis ez ideig általam is ismert beszerzési dosszié egyébként semmiképpen sem érdektelen, bepillantást enged a beszerzés folyamatába, a várpalotai sajátosságokba, ugyanakkor a lapokon egy informátor megrázó történetét is megismerhetjük.

1957 végén a politikai nyomozó szerveknek még mindig nem sikerült hálózati ellenőrzés alá vonni Várpalota talán legfontosabb üzemét, a bányát. Kovács József rendőr főhadnagy, a várpalotai politikai nyomozó kirendeltség vezetője 1957. november 25-én berendelte kihallgatásra a később Szabó László fedőnevet kapó egykori forradalmárt, aki a Bányatröszt és a Forradalmi Bizottság között összekötőként működött, de néhány kifogásolhatónak mondott felszólalásán, bekiabálásán, illetve a Szabad Európa Rádió hallgatásán kívül mást nem tudtak felhozni ellene. Ennek ellenére e nevezetes kihallgatás előtt már két ízben volt közbiztonsági őrizetben, ami nagyon megviselte és a főhadnagy ezúttal is a forradalom alatti tevékenységéről kérdezte. „A beszélgetés során látszott rajta, hogy habár tevékenysége nem is súlyos, de fél a felelősségre vonástól. Elmondotta, hogy idegileg szinte tönkrement, mivel két esetben preventív őrizetben volt. Elmondotta, hogy családját nagyon szereti és nyugottan [sic!] szeretne élni.”²⁶ A beszélgetés során Kovács főhadnagy azt is megállapította, hogy jó képességű, jól beszélő és jó megjelenésű és felmérte esetleges hírszerző lehetőségeit is. A beszélgetést követően Kovács József főhadnagy 1957. december 5-én elkészítette a beszerzési javaslatot, amely kiemelte azt is, miért fontos, hogy hálózati ellenőrzés alá vonják a bányauzemeket. „A Beszálló bányában gyakori az üzemzavar. A közelmúltban történt gyakori bányatüzek nyomozását is megnehezítette az a körülmény, hogy hálózattal nem rendelkezünk. A bányatüzön kívül gyakori a különböző bányagépek megrongálása. Így pl. október havában az egyik csillebuktató lánckereke közé tettek vasat, melynek következtében a kerék és lánc is eltört. Úgyszintén október havában történt, hogy a főszállító szalagba egy súlyos vasdarabot dobtak, melynek következtében az egész üzembrész leállt. Mindezek a tények arra utalnak, hogy ellenséges tevékenység folyik a Beszálló bányá-

²⁶ ÁBTL 3.I.I. B-86570, 10.

nál, melyről azonban konkrét értesüléseink nincsenek. A beszálló bányánál lévő körülményeket figyelembe véve, szükségessé válik ügynöki beépülést végrehajtani, hogy az ott folyó ellenséges aknamunkát fel tudjuk deríteni és az ellenforradalmi és egyéb ellenséges elemeket ellenőrzés alá tudjuk venni. Ennek érdekében a bányában dolgozó, az ellenforradalom idején tevékenykedő személyek közül egy ügynöknek alkalmas személyt választottunk ki.”²⁷ Nem csupán azért esett a választás a később Szabó László informátorként nyilvántartott egykori forradalmárra, mivel „értelmes, általános műveltsége magas fokon áll” vagy esetleg „várpalotai viszonylatban szinte mindenki ismeri, viszont ő is ismeri a várost”, hanem az egyik döntő indok az volt, hogy „családját nagyon szereti, fiatal felesége van és annak él, a börtöntől nagyon fél. A terhelő anyagok elismertetése után – habár cselekménye nem súlyos – nyilvánvalóan kiutat fog keresni, hogy szabadulhasson.”²⁸ A beszervezési terv tartalmazta, hogy tanúként kihallgatásra kell behívni Szabó Lászlót – használjuk a továbbiakban az informátori nevét – akinek a fejére fogja olvasni az állítólagos „nyilas múltját” (egyik barátjának édesapja nyilas párttag volt, így 16 évesen ő is elvetődött egy nyilvános pártgyűlésre), az „ellenforradalmi tevékenységét” és közli vele, hogy mindezek miatt a bíróságnak fogják átadni vagy ismét közbiztonsági őrizetbe helyezik. Miután a gyanúsított jegyzőkönyvben foglaltakat elismerte, tér rá a beszervezésére. A titoktartási nyilatkozatban természetesen rögzítik, hogy önként ajánlotta fel szolgálatát a B.M. politikai szervnek és a „kapott feladatokat maradéktalanul végrehajtja és jelentéseit a megbeszélt fedőnéven adja és a találkozókön minden esetben pontosan megjelenik.”²⁹ Ezek után részletesen kioktatják a szigorú konspirációra, valamint a feladatok végrehajtásának módjára. Jánosa Kálmán rendőrnymozó százados, a BM. Veszprémmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály VI. Alosztályának vezetője, illetve Knéz András rendőrnymozó őrnagy, ugyanennek az alosztálynak a vezetője egyaránt jóváhagyta a beszervezést, így arra még karácsony előtt sor került. Az informátor csak részben váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket, bár jelentéseit többnyire operatív szempontból értékesnek minősítették és őt magát a későbbiekben még tanúként is felhasználták az „Eperjesi János és társai” nevet kapó perben. A per azonban bizonyíthatóan konstruált volt, hiszen a vádban szereplő „államellenes szervezkedés” valójában néhány beszélgetésben merült ki.³⁰ Az állambiztonsági szerveknek végzett tevékenysége ugyanis igencsak bántotta a lelkiismeretét, ami végül a dekonspirációjához vezetett. Az állambiztonsági szerveknek végzett tevékenységéről végül beszámolt azoknak, akikről jelentést kényszerült írni és nem volt hajlandó barátjáról, Müller József vājárról semmi terhelőt jelenteni. A bizalmába fogadott személyek között ott volt a várpalotai Forradalmi Bizottság egykori elnöke, aki ekkor már György István fedő-

²⁷ Uo. II.

²⁸ Uo.

²⁹ Szabó László fedőnevű informátor beszervezési terve, 1957. december 5. ÁBTL 3.1.1. B-86570, 10–12.

³⁰ A témáról bővebben ld. Galambos István: „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni.” A Keresztény Szakszervezet gondolata 1956-ban. In: Miles Christi Évkönyv (2012), 179–190.

név alatt az állambiztonság ügynökeként buzgón jelentette a hallottakat. Jelentése nyomán Szabó Lászlót a megyei rendőrőrkapitányság 0359/1959. számú határozata alapján 1959. március 15-én ismét közbiztonsági őrizetbe vették,³¹ a fiatal feleséget, mint a Forradalmi Bizottság egykori elnöke, ő maga vigasztalta.³² A bányüzem távollétében született fegyelmi határozatát – „azonnali hatályú elbocsátással sújtom” – már a fogságban vette át, az indoklás szerint „mivel a különböző ellene indított rendőrhatalósági intézkedések következtében magatartásával sérti a munkafegyelmet és a szocialista munkaerő szabályait. A jelen ügy elbírálásakor oly mérvű volt az Üzem vezetőségének a félrevezetése, hogy méltatlanná teszi munkakörének ellátására. [...] Rosszjár János üzemvezető”³³

Az állambiztonság hálózata sokat nyert a György István fedőnevű ügynök tevékenységével, hiszen benne mint a Forradalmi Bizottság egykori elnökében szinte valamennyi forradalmár feltétel nélkül megbízott. Jelentései sokkal részletesebbek és összehasonlíthatatlanul terjedelmesebbek voltak Szabó Lászlónál, a rendőrtisztek ugyanakkor – a sajátos nyelvezete, szóhasználata miatt – nem mindig értették meg teljesen ezeket. Egy ízben lehallgató készülékkel is felszerelték, hogy a beszélgetésről valódi képet kaphassanak, a jelentések mellé fűzött megjegyzésekben gyakran megjelenik, hogy az ügynök nem rendelkezett az állambiztonsági munkához megfelelő műveltséggel. A megfelelő műveltség szintjét – amit az ügynök nem ért el – jól jellemzi a gépelt anyagokban előforduló számos helyesírási hiba, melyek egy része lehet csak elgépelés (huligán helyett kuligán).³⁴ György István jelentett Horváth Sándorról, az inotai alumíniumkohó munkástanácsának elnökéről, Ludovics Sándorról, a várpalotai Forradalmi Bizottság egykori alelnökéről, a munkatársairól és mindazokról, akikkel találkozott. Ugyancsak fontos információforrásnak bizonyult az 1956-os forradalmi történések egy másik szereplője is – akinek a tevékenységét egyébként már a forradalom alatt, a forradalom résztvevői részéről is kritika érte –, Nagy János fedőnéven három vaskos dossziét³⁵ töltött meg jelentéseivel, a politikai nyomozó szervek elsősorban az üzemi (bánya, alumíniumkohó) munkástanácsok tagjaival szemben igyekeztek általa információkat gyűjteni. Az ő jelentései alapján került az állambiztonság nyilvántartásába dr. Révbíró Béla, és megfigyelés alá a várpalotai forradalmi események egyik ismert alakja, Völgyi-Viczinai József. Az ő jelentése nyomán tartóztatták le és állították bíróság elé izgatás vádjával Nyári Jenőt, akit korábban már többször becsuktak.³⁶

A Bányász fedőnevű ügynökkel elsősorban a bányüzemben dolgozókat figyelték meg, különös tekintettel az egykori honvédtisztekre, forradalmárookra, illetve

³¹ ÁBTL 2.5.7. 7453. 80. doboz, 1.

³² ÁBTL 3.1.2. M-17521, György István fedőnevű ügynök 1957. március 18-ai jelentése

³³ ÁBTL 2.5.7. 7453. 80. doboz, 8.

³⁴ ÁBTL 2.5.7. 1235. 13. doboz, Böhm József egykori várpalotai rendőrkapitány letartóztatási parancsa.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-13982; ÁBTL 3.1.2. M-34944, ÁBTL 3.1.2. M-34944/1.

³⁶ ÁBTL 3.1.2 M-13982, 326, Nagy János fedőnevű ügynök által adott jelentések értékelése. Aláíró: Zsolnai Ferenc rendőrszázados.

a valós vagy vélt, még inkább nekik tulajdonított forradalmi tevékenységük miatt rendőri felügyelet alá vont személyekre (ahogy ez a többi ügynöknek is rendszerint feladata volt). A rendőri felügyelet intézményét – amely a közbiztonsági őrizetnél, illetve a bírósági eljárásnál valóban jóval enyhébbnek számított – hajlamosak vagyunk kissé lebecsülni, holott meglehetősen megalázó volta és korlátozásai miatt igen sok ember életét keserítette meg, ahogy ez éppen a Bányász fedőnevű ügynök 1958. április 17-én írt jelentéséből kiderül. „Rendőrségi felügyelet alá helyeztek” – panaszolta el az ügynöknek Závodi József a gépüzem munkástanácsának egykori tagja – „Minden vasárnap jelentkezniem kell délelőtt 10 órakor [...] a lakást is csak reggel öttől este 11-ig hagyhatom el, kocsmába, bálba, moziba nem mehetek, meg el sem utazhatok, csak ha előre bejelentem.”³⁷ Az ügynökség tevékenysége az egész városra, minden fontosabb üzemre (a bányától a fatelepig), sőt a környező falvakra is kiterjedt, az ügynökök³⁸ – Pálóczi Lajos,³⁹ Kardos Mihály,⁴⁰ Fazekas István,⁴¹ Hollósi,⁴² Péter,⁴³ vagy Lantos Sándor⁴⁴ – valóban fokozatosan hálózati ellenőrzés alá vonta az egész várpalotai iparmedencét, elsősorban a bányüzemeket. Az állambiztonsági szervek a bányáknál végül módszereiken is változtattak némiképpen: „a szénbányászat vonalán ez ideig objektumi elv alapján folytattunk elhárítást. Az átszervezés folytán a jövőben kimondottan belső elhárítást végzünk az objektumokban.”⁴⁵

A bányüzemekben még 1962-ben is 17 figyelős, 77 rendes és 14 kutató nyilván tartott volt.⁴⁶ A Veszprém megyei járásban – ahova Várpalota is tartozott – az egykori forradalmárok közül 47-et beszerveztek,⁴⁷ így előfordulhatott, hogy a hajdani harcostársak egy része egymásról jelentett. „Régi tapasztalat az, – anélkül, hogy az operatív technikai eszközök jelentőségét lebecsülnénk, – hogy mélyreható felderítés csak ügynökség alkalmazásával érhető el.”⁴⁸ A várost az 1960-as években kétségkívül immár a hatalom elvárásainak is megfelelően ellenőrzés alá vonta az ügynöki hálózat. Az országos folyamat eredményeként jött létre „a csend Magyarországa, a

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-16811, 1958. április 17-ei jelentés.

³⁸ Eddig mintegy 20 M-dosszié volt egyértelműen Várpalotához köthető, a további kutatások azonban bizonyára újabb dossziékat fognak feltárni.

³⁹ ÁBTL 3.1.2. M-16896.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-15359.

⁴¹ ÁBTL 3.1.2. M-15371.

⁴² ÁBTL 3.1.2. M-15361.

⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-15375.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.2. M-17424.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. O-14326, 54., Határozat a Várpalotai Szénbányászati Tröszt objektum dosszié nyitására.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megyei monográfia III/1. 20, 274.

⁴⁸ ÁBTL 1.6. II/8. monográfia 5. kötet, 75., Értékelő jelentés az 1959–1960-ban felszámolt szervezkedések tapasztalatairól, Budapest, 1960. december 20.

hálózat hatalma, amelyet egyesek kibontakozása teljében a kádári rendszer virágkorának neveznek.”⁴⁹

Abstract

Reorganisation der ungarischen Staatssicherheit in Várpalota zwischen 1956 und 1960

Eine der Spezialitäten der Funktion der staatlichen Sicherheitsorgane im politischen System von János Kádár war, daß die staatlichen Sicherheitsorgane die gesamte Gesellschaft unter Kontrolle nehmen wollten. Diese Feststellung bezog sich nicht nur auf Landesebene, auf die für bedeutsam gemeinte Organisationen, sondern auch auf die lokale Ebene. In einer Diktatur sowjetischen Typs auf der wirklichen Laune der Gesellschaft, auf die wirkliche Meinung über die Macht und ihre Maßnahmen, konnten sich hauptsächlich die Macht aus Sowjetischen Willen gnadende Partei- und Staatsführers aus dem Informations-Aufklärungsnetz benachrichtigen. Mit diesem Netz konnten sie auch die öffentliche Stimmung beeinflussen und einzigartige Fälle für die Macht entsprechend lösen. Einer der Gründe war – neben dem Mangel von Parteien mit verschiedenen Programmen und verschiedener gesellschaftlicher Basis und wirklich freiwilligen gesellschaftlichen Organisationen, die in einer Demokratie fähig sind, einige Gruppen der Gesellschaft zu verstärken – zweifellos die Furcht vor einem wesentlichen Instrument das Ausüben der sozialistischen Macht, die Furcht vor dem Terror.

Während der Revolution wurde das Informations-Aufklärungsnetz der Macht trotz aller bewusst verteilten Propaganda, die auf die Haftung des Staatsorgans und Soldaten schallenden und trotz der Propaganda, die nicht einmal auch in die Konzeptionsprozesse oder Konstruktiv-Verfahren eingewebt wurde, praktisch zusammengebrochen, beziehungsweise es wurde wegen Dekonspiration unbrauchbar. Die staatlichen Sicherheitsorgane sollten sich natürlich, einigermaßen, mit der lokalen Gemeinschaft, Gesellschaft, die sie unter Kontrolle nehmen wollten, kennenlernen. Einige ökonomische und gesellschaftliche Eigenschaften von Várpalota beeinträchtigten ernsthaft die Arbeit der staatlichen Sicherheitsorgane im politischen System von János Kádár, so lohnt es sich diese kurz bekannt zu machen.

⁴⁹ M. Kiss Sándor: „a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa” – 1956. In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): A vidék forradalma – 1956, TITE, Budapest, 2012, 25.